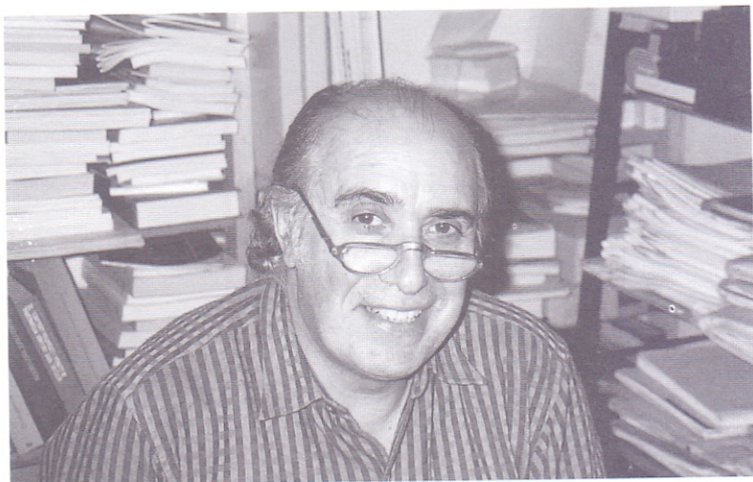

Estudis de llengua i literatura en honor de **JOAN VENY**

volum II

BIBLIOTECA
**ABAT
OLIBA**

PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT

LA E ÀTONA EN EL CATALÀ DE MALLORCA

Una de les característiques del català de Mallorca, que confereix a aquest una especial singularitat dins el conjunt del català oriental, és sens dubte l'existència de la realització [e] en posició àtona, so que apareix en una proporció molt superior a la que molta gent s'imagina.

El so [e] àton apareix en els casos següents:

1) En paraules compostes del tipus *b[e]nestar*, *br[e]ument*, *r[e]ntaplats*.

2) En aplecs vocàlics del tipus *b[e]ata*, *r[e]al*, *àr[e]a*, *cr[e]ació*, *a[e]roport*, *orf[e]ó*, *t[e]òric*, *víd[e]o*, *pr[e]ocupar*, *t[e]oria*, etc.

3) En els numerals *d[e]sset*, *d[e]vuit* i *d[e]nou*.

4) En un gran nombre de paraules que tenen un referent amb [e] o [ɛ] tòniques:

a) verbs de la primera conjugació: *pega-p[e]gar*,

b) substantius o adjectius: *d[e]nteta*, *m[e]tgessa*, *p[e]nós*, *v[e]llesa*, *v[e]ntada*, *P[e]pet*, *p[e]uot*.

5) En un altre elevat nombre de mots l'ús dels quals s'ha generalitzat en època moderna (tot i les dificultats de delimitar aquesta noció): *am[e]ricà*, *b[e]nzina*, *m[e]cànic*, *p[e]dagog*, *p[e]nínsula*, etc.

6) En algun mot tradicional acabat en *-ec*: *càv[e]c*, *màn[e]c*, *espàr[e]c*.

7) En posició posttònica, especialment final, en el cas de nombroses paraules també d'introducció moderna: *exam[e]n*, *tún[e]l*, *vàt[e]r*, *Londr[e]s*.

Els casos dels apartats 1) i 2) són generals en català oriental, amb diverses matisacions regionals. En el cas de 3) i 6) es tracta de fets molt particulars o aïllats. En aquest article analitzaré el comportament dels apartats restants, especialment 4) i 5), que constitueix el gruix del fenomen que ara ens interessa.

FORMES VERBALS RIZOÀTONES DE LA PRIMERA CONJUGACIÓ

Normalment es pronuncien amb [e] aquelles formes rizoàtones que tenen un referent rizotònic amb [e]: *p[e]gar*, *p[e]gam*, *p[e]gava*, *p[e]garàs*, *p[e]gàssim*, *p[e]gant*, *p[e]gat*, etc., d'acord amb les formes rizotòniques *pec*, *pega*, *peguin*. Altres verbs que es comporten igual són: *aix[e]car*, *ar[e]gar*, *cr[e]mar*, *d[e]ixar*, *empr[e]nyar*, *eng[e]gar*, *engr[e]ixar*, *esp[e]rar*, *esqu[e]ixar*, *fr[e]nar*, *llen[e]gar*, *ll[e]par*, *ll[e]var*, *manll[e]var*, *n[e]dar*, *n[e]gar*, *n[e]var*, *p[e]car*, *p[e]njar*, *p[e]sar*, *pr[e]gar*, *qu[e]dar*, *r[e]gar*, *s[e]gar*, *v[e]ssar*, i algun altre.

Els verbs més nous, o de caràcter més culte, o d'ús més restringit, no estan afectats per aquest fenomen: *accel[ə]rar*, *acc[ə]ptar*, *afus[ə]llar*, *al·l[ə]gar*, *alt[ə]rar*, *arr[ə]glar*, *atrop[ə]llar*, *cell[ə]brar*, *c[ə]ntrar*, *compl[ə]tar*, *consid[ə]rar*, *dell[ə]gar*, *discr[ə]par*, *el[ə]var*, *entr[ə]nar*, *expr[ə]ssar*, *ingr[ə]ssar*, *int[ə]grar*, *int[ə]ntar*, *mod[ə]rar*, *mol[ə]star*, *ord[ə]nar*, *proc[ə]ssar*, *tol[ə]rar*, etc.

En principi la diferència entre uns verbs i els altres radica en una qüestió d'ordre cronològic: els verbs en [e] són aquells que presenten arrels més antigues en l'ús popular, mentre que els verbs en [ə] són d'introducció o de generalització més recent. Resta, però, per resoldre qualche interrogant: hi ha alguns verbs ben antics i populars, com ara *ber[ə]nar*, *conf[ə]ssar*, *cont[ə]star*, *reb[ə]ntar*, *r[ə]sar* o *trav[ə]ssar*, amb vocal central; observem les discrepàncies *v[e]ssar* / *trav[ə]ssar* o *fr[e]nar* / *ber[ə]nar*. D'altra banda, algunes pronúncies amb [e] en mots nous (per exemple *op[e]rar*, *imp[e]rar*, *sup[e]rar* o *v[e]dar*) s'expliquen més aviat per les causes detallades més avall.

Cal dir també que les pronúncies amb [e] esmentades no són absolutament generals: tot i que algunes són més fixes (*pegar*, *llevar*, etc.), i que les pronúncies amb [e] solen ser les més esteses, es poden

trobar fluctuacions del tipus *aix[e]car* / *aix[ə]car*, *empr[e]nyar* / *empr[ə]nyar*, *eng[e]gar* / *eng[ə]gar*, *engr[e]ixar* / *engr[ə]ixar*, *p[e]njar* / *p[ə]njar*, *al[e]grar* / *al[ə]grar* i d'altres. Sovint un mateix parlant pronuncia [e] en una d'aquestes paraules i [ə] en una altra.

INFLUÈNCIA D'UNA E TÒNICA EN FORMES NO VERBALS

Un mot amb [e] tònica afavoreix la presència de [e] àtona correlativa en altres mots de la mateixa família lèxica. *Vent* indueix *v[e]ntet*, *v[e]ntada*, *v[e]ntar* (amb concurrència de la regla dels verbs vista més amunt) i *v[e]ntall*; *pedra* indueix *p[e]dreta*, *p[e]drot*, però *p[ə]drís*, *p[ə]drera*, *emp[ə]drar*; *festa* determina *f[e]steta*, *f[e]stassa*, però a *festiu* o *festós* trobaríem alternança [e]/[ə]; *peix* determina *p[e]ixet*, *p[e]ixot*, però *p[ə]ixater*; *llet* determina *l[e]teta*, però *l[ə]tera*, *l[ə]teria*. *Pep* porta a *P[e]pet*, però *Miquel* es relaciona amb *Miqu[ə]let*.

Intentant de trobar algunes regles que governen aquest punt de la fonètica del català de Mallorca podríem establir el següent:

a) [e] àtona apareix preferentment en mots que guarden una relació derivativa més directa o estreta amb el mot que porta la [e] tònica (diminutius, augmentatius, despectius i algun altre supòsit derivatiu), però no tant quan la relació és més difusa: *cr[e]ma*, *cr[e]meta*, *cr[e]mós*; *D[e]u*, *mareded[e]ueta*; *f[e]bre*, *f[e]breta*, *f[e]brota*; *g[e]spa*, *g[e]speta*; *h[e]rba*, *h[e]rbeta*, *h[e]rbota*, *h[e]rbassa*; *ll[e]ngua*, *ll[e]ng(ii)eta*, *ll[e]ng(u)ota*; *ll[e]nya*, *ll[e]nyeta*, però *ll[ə]nyer*; *ll[e]sca*, *ll[e]squeta*; *m[e]u*, *deum[e]uet*; *m[e]tge*, *m[e]tgesa*; *n[e]t*, *n[e]tet*; *s[e]rp*, *s[e]rpeta*, *s[e]rpota*; *t[e]st*, *t[e]stet*; *tr[e]n*, *tr[e]net*; *v[e]ll*, *v[e]llet*, *v[e]llesa*, *v[e]llura*, *v[e]llor*; *v[e]nt*, *v[e]ntet*, *v[e]ntada*, *v[e]ntall*; *xal[e]t*, *xal[e]tet*, *xal[e]tarro*.

b) Hi ha també un factor essencial en tot això que té relació amb el context fonètic. Cal observar que quan la vocal tònica és [e] s'aplica el que hem dit a l'apartat a) de més amunt; però quan la tònica és [ɛ] generalment es troba [e] àtona si aquesta és precedida per un fonema bilabial: *B[e]l*, *B[e]leta*; *m[e]* (xai), *m[e]net*; *p[ɛ]pa*, *p[ɛ]peta*;

p[ɛ]rla, p[ɛ]rleta; p[ɛ]rn, p[ɛ]rnet; p[ɛ]u, p[ɛ]uot; però betl[ɛ]m, betl[ə]met; bist[ɛ]c, bist[ə]quet; bod[ɛ]ga, bod[ə]gueta; caf[ɛ], caf[ə]tet, caf[ə]tera; fid[ɛ]u, fid[ə]uet; g[ɛ]rra, g[ə]rreta, g[ə]rrer; Miqu[ɛ]l, Miqu[ə]let; Raf[ɛ]l, Raf[ə]let.

En síntesi, pel que respecta al fenomen de la correlació entre una [e] tònica i una altra d'àtona induïda per aquella, cal tenir en compte la influència de dos factors: a) el mot que presenta [e] àtona ha de guardar una relació derivativa més aviat estreta amb la paraula que du la [e] o [ɛ] tòniques; i b) la tònica [e] té més força inductora de [e] àtona que la tònica [ɛ], la qual només provoca [e] àtona amb el suport d'un context fonètic operatiu, que és la bilabial precedent.

[E] ÀTONA EN EL LÈXIC MODERN

La presència de [e] àtona a multitud de paraules més modernes o menys patrimonials no ha estat mai analitzat amb deteniment, i sovint ha estat atribuït a influència espanyola. Nosaltres mateixos, en algun estudi anterior, hem fet aquesta afirmació. Ara bé, observant atentament el fet es constata que, d'una part, [e] àtona només apareix efectivament en paraules «noves», paraules inexistents o d'abast molt minoritari en els usos lingüístics de la Mallorca premoderna, però no en els mots de sempre; i, d'altra banda, hi ha un context fonètic on es troba el fenomen –i s'hi troba sistemàticament–, que és la posició següent a un fonema labial.

1. Després de /p/: *esp[ɛ]cial, imp[ɛ]cable, imp[ɛ]dància, p[ɛ]culiar, p[ɛ]dagog, p[ɛ]dal, p[ɛ]dani, p[ɛ]dant, p[ɛ]diatre, p[ɛ]l·lícula, p[ɛ]nicilina, p[ɛ]nínsula, p[ɛ]nsió, p[ɛ]núltim, P[ɛ]rico, p[ɛ]riodista, p[ɛ]ssimista, p[ɛ]tició, p[ɛ]túnia, recup[ɛ]rar, sup[ɛ]ditar.* Cf. les paraules més tradicionals *p[ə]daç, p[ə]nedir-se, p[ə]ssigar,* etc.

2. Després de /b/: *ab[ɛ]rració, b[ɛ]cari, b[ɛ]gònia, b[ɛ]ngala, b[ɛ]nigne, b[ɛ]nzina, b[ɛ]rlina.* Cf. les paraules més antigues *b[ə]sada, b[ə]ssó, b[ə]tum.*

3. Després de /m/: *am[ɛ]ricà, comm[ɛ]morar, llargm[ɛ]tratge,*

m[e]cànic, m[e]dalla, m[e]dicina,¹ m[e]dicació, m[e]dicament, m[e]ditar, m[e]dieval, m[e]diocre, m[e]diterrani, m[e]gåfon, m[e]lodia, m[e]lodrama, m[e]mbrana, m[e]nopausa, m[e]ntalitat, m[e]ridional, M[e]ssies, m[e]tabolisme, m[e]tafísic, m[e]tàfora, m[e]tàl·lic, m[e]teorit, m[e]tologia. Cf. les paraules més antigues m[ə]nester, m[ə]ntida, m[ə]sura, m[ə]tzina.

4. Després de /f/ hi ha també casos de no reducció a [ə], potser no tan sòlids com els anteriors: *f[e]d[e]rar, f[e]d[e]ració, f[e]lic, f[e]licitar, f[e]licitat, f[e]minisme, f[e]titxisme, f[e]udalisme.*

5. El mateix succeeix després de [v]: *v[e]hicle, v[e]g[e]tació, v[e]locitat, v[e]lomotor, v[e]nial, v[e]njança, v[e]rbena, v[e]rmut, v[e]rt[e]brat, v[e]rtical.*

Notem que de vegades una [e] de síl·laba inicial actua damunt una altra [e] pretònica posterior, creant harmonia vocàlica: *f[e]d[e]ració, p[e]n[e]trar, v[e]rt[e]brat.*

[E] ÀTONA EN POSICIÓ POSTTÒNICA

Es troba [e] àtona en posició posttònica en algunes paraules tradicionals: *càrrec, càvec, espàrec, mànec, ràve(c)*. En realitat, a Mallorca es troba en aquests casos tant [ek] com [ək] i, fins i tot, [ik], però la pronúncia més general és [ek]. La mateixa solució se sol seguir en paraules noves de forma equivalent (*diàleg, pròleg, monòleg, filòleg*, etc.), en què alternen [ek] i –potser entre persones de major formació lingüística– [ək].

Totes les paraules noves acabades en *e*, masculines o femenines, arribades per la via de l'espanyol, es pronuncien generalment amb [e], llevat d'una minoria de persones amb major sensibilitat vers la correcció lingüística, que pronuncien [ə]. a) Masculines o de gènere comú que tenen [e] en espanyol: *bilingüe, bucle, cable, cafre, calibre, castrense, catre, celluloide, cèlebre, celeste, cine, còmplice, conclave, conforme, cònjuge, conserge, deforme, enorme, folklore, forense, fúne-*

1. Es pot sentir «estudiar *m[e]dicina*», però sempre «prendre una *m[ə]d[ə]cina*».

*bre, hule, immune, karate, lúgubre, mate, mediocre, metalloide, parterre, pupitre, rifle, romboide, síndrome, tènue, tigre, timbre, tiroide, tripode, unànime, uniforme.*² b) Femenines: *base, catàstrofe, classe, cúspide, faringe, fase, frase, hèlice, higiene, índole, laringe, piràmide, psique.*³

També es troba [e] en posició posttònica no final en multitud de paraules noves adquirides a través de l'espanyol: *abdomen, bàsquet, bíter, búnquer, cadàver, càncer, còctel, còrner, dictamen, efímer, examen, himen, índex, Júpiter, làser, làtex, líder, mamífer, níquel, Opel, petrolífer, pollen, pòster, púber, revòlver, semen, súper, tàndem, tèlex, túnel, wàter*; en formes completament castellanitzades, com *crimen*; en el tipus *òpera, còlera*; i a noms propis apresos a l'escola o condicionats per l'escriptura: *Andes, Aquilles, Londres, Balmes, Versalles.*⁴

I finalment tenim una bona quantitat d'hispanismes clars i llampanants amb [e] final, com *alcalde, banquete,...*; i els postverbals amb morfema -e: *amarre, arranque, embrague, empalme, engrasse, enxufe, escape, escote, esguince, informe, passe, etc.*

CONCLUSIÓ

El desplegament de la [e] àtona en el català de Mallorca respon a un conjunt de causes de naturalesa diversa. En general és un fenomen modern que creiem que en part es pot atribuir a influència espanyola, com ho indica el fet que es trobi a les terminacions d'hispanismes llampanants.⁵ Ara bé, la influència exterior es manifesta en uns contextos determinats –la posició següent a un fonema labial i la posició

2. Escapen d'aquesta norma alguns mots com ara *illustre[ə], insigne[ə], solemne[ə]*, etc.

3. *Espècie, superfície, calvície i intempèrie* es pronuncien sense la vocal final en el parlar més corrent, si bé entre parlants cultes se sent també [ə]; *sèrie* es diu normalment amb neutra final i *falange* –curiosament– és una paraula perfectament integrada al sistema fonològic, i es pronuncia, doncs, [fə'laŋʒə].

4. Però els cognoms mallorquins acabats en -es es pronuncien amb [ə] (*Blanes, Sitges, Tugores, Vives*).

5. En favor de l'atribució del fenomen a la influència espanyola cal dir que de vegades la presència de [e] traspassa els contextos fonètics esmentats: es pot sentir [l(e)gal, n(e)fast, n(e)gatiu, qu(e)rell, t(e)rmostat, i altres.

posttònica—, i segurament s'ha produït perquè ja hi havia en el si de la llengua unes tendències espontànies cap a la [e] àtona, algunes de les quals precisament en aquests mateixos contextos.

GABRIEL BIBILONI
Universitat de les Illes Balears